

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Daniel Dieaconu, *Ținutul Neamțului. 100 de picături de poveste și istorie la Mesagerul*, Piatra-Neamț, Editura Cetatea Doamnei, 2025, 463 p.

Lucrarea de față reprezintă, după cum susține și autorul, o carte de popularizare, însumând 100 de articole și studii publicate de-a lungul a trei ani în *Mesagerul de Neamț* (p. 7). Realizatorul acestui volum este absolvent al Facultății de Istorie din cadrul Universității București și devenind doctor în istorie din 2007. Este licențiat în geografie din 2015, activând ca profesor la Școala Gimnazială „Constantin Panțiru” din Grintieș, județul Neamț, fiind din 2017 și directorul acestei instituții. Prin publicarea lucrării prezentate, se afișează în fața cititorilor cu o experiență vastă, căci pe lângă articolele din *Mesagerul de Neamț*, domnia sa a mai apărut în diverse publicații, precum *Historia*, *Revista „Muzeul Național de Istorie a României”* sau

Buletinul informativ al simpozionului național Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei. Pe lângă articolele din periodice, profesorul Daniel Dieaconu a publicat și câteva cărți. Printre acestea se pot enumera: *Evreii din Moldova de Nord*, Editura Universitară, București, 2009, *Tâlăria și haiducia la români*, Editura Universitară, București, 2014 sau lucrarea publicată împreună cu Elena Preda, *Ținutul răzeșilor – Neamț. Istorie și etnografie*, Editura Universitară, București, 2022.

La începutul cărții, în *Cuvântul înainte* realizat de Valentin Bălănescu, directorul de la ziarul *Mesagerul de Neamț*, se arată faptul că autorul a pătruns în viața cititorilor de la *Mesagerul* într-un moment în care și era nevoie de o asemenea persoană, care, colaborând cu redacția, în 150 de săptămâni, a publicat doar articole pe tematică de istorie locală. Cuvintele alese ale directorului publicației confirmă contribuția pe care autorul a adus-o atât învățământului nemțean cât și culturii locale (p. 5-6).

Daniel Dieaconu a specificat, de asemenea, faptul că Gheorghe Ungureanu, Constantin Matasă, George Teodorescu Kirileanu și Constantin Turcu sunt personalitățile care l-au inspirat pentru a finaliza o asemenea lucrare. Este de apreciat că lucrarea cuprinde subiecte referitoare la lupta împotriva comunismului și la personalitățile

importante pentru meleagurile nemțene, precum Miron Costin, Grigore al III-lea Ghica, Ciprian Porumbescu, Mihai Eminescu, Dimitrie Onciul, Ion I. Nistor sau Lascăr Catargi.

Începând lucrarea cu articole biografice, autorul continuă cu subiecte legate de istorie, viață religioasă, demografie istorică, figuri de domni și regi, călători români și străini pe meleaguri nemțene, iar la sfârșitul lucrării nu lipsesc subiectele de mitologie și etnografie. Astfel, cititorul nu este restrâns în a lectura doar despre o anumită temă, variația aceasta fiind o metodă eficientă de a antrena curiozitatea și atenția publicului larg. Totodată, Daniel Dieaconu a abordat și subiecte controversate din istoriografia română, precum tâlhăria și haiducia, fiind de apreciat că se aduce în fața cititorului imaginea reală a haiducilor de dinainte de secolul XVIII, cea de „tâlhari înarmați, organizați în bande”, și nu cea de „campioni ai luptei sociale” cu toate că diferențierea dintre tâlhar și haiduc nu se poate face cu acuratețe nici astăzi (p. 148). Mai este demn de evidențiat faptul că autorul a surprins și redat foarte relevant mărturiile călătorilor străini oripilați de cruzimea tâlharilor din codrii Țării Moldovei (p. 148-149). De asemenea, Daniel Dieaconu a reușit să sublinieze faptele pentru care au fost cunoscuți haiducii prezenți pe meleagurile nemțene încă din veacul al XVIII-lea, până la începutul secolului XIX, în special Ștefan Bujor (p. 151-160), Vasile cel Mare (p. 165) și Ioan Pietrarul (p. 177-184), aducând la cunoștința cititorului contextul care a dus la fenomenul haiduciei din epoca de început a acestui fenomen (p. 173).

Cele expuse anterior, reprezintă o formă de apreciere a efortului autorului de a realiza o atare lucrare destinată în special publicul neinițiat în studierea istoriei. Poate ar fi fost necesare câteva note de subsol care să conducă la câte o minimală bibliografie atașată la sfârșitul fiecărui articol, de folos atât publicului larg, cât și specialiștilor.

Andrei ARCHIUDEAN¹

¹ Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, IAȘI; Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, VASLUI.

George Enache, *Monahismul ortodox românesc și modernitatea: de la Regulamentele Organice la Decretul 410*, București, Editura Eikon, 2024, 221 p.

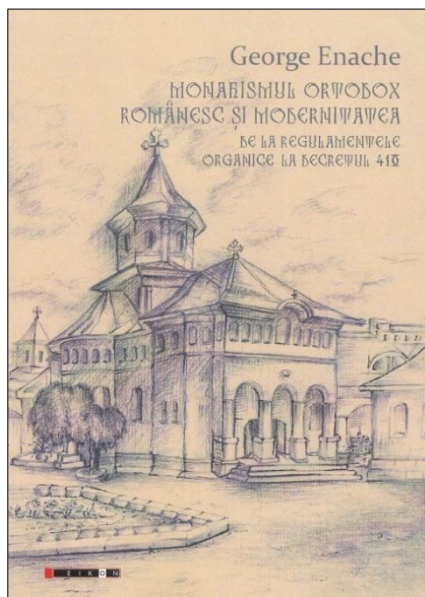
Apărută la Editura Eikon în 2024, lucrarea *Monahismul ortodox românesc și modernitatea* reprezintă o nouă adiție a autorului George Enache în rândul lucrărilor prin care acesta abordează istoria Bisericii Ortodoxe Române și a monahismului. Doctor în istorie al Universității „Al. I. Cuza” și profesor universitar la Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie din cadrul Universității „Dunărea de Jos” din Galați, autorul își propune prin această lucrare să analizeze modul în care statul român s-a raportat la ideea monahismului și la diferitele transformări prin care această mișcare a trecut de-a lungul secolelor XIX-XX.

Din punct de vedere structural, studiul este împărțit în șapte capitole cu titluri reprezentative însă nenumotate, capitolul cinci fiind separat în trei subcapitole diferite. Sunt incluse, de asemenea, o scurtă introducere în care autorul explică motivul apariției acestei lucrări și etapele în care tematica va fi abordată, o secțiune ce conține mai multe concluzii ale cercetării autorului, o *addenda* și, bineînțeles, secțiunea de bibliografie.

Primul capitol al cărții, *Monahismul în Principatele Române, de la Regulamentele Organice la domnia lui Al. I. Cuza*, trasează procesul de reglementare al monahismului, fenomen extrem de popular în secolele XVII-XVIII, și conflictele dintre stat și biserică pe care aceste încercări de „modernizare” le provoacă. În acest sens, un studiu de care autorul se folosește extensiv pentru descrierea rapoartelor dintre cele două instituții, biserica și statul, este cel publicat de Radu Rosetti în 1910, *Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului*.

Capitolul al doilea trasează procesul secularizării averilor mănăstirești și analizează legile prin care schima monahală a fost reglementată în perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, asemănând evenimentele din Principatele Unite cu măsurile de reformare a Bisericii Catolice luate în Franța revoluționară în perioada anilor 1789-1790, a căror spirit - spune autorul - se regăsește în măsurile luate de regimul Cuza.

Capitolul trei, *Monahismul după 1866*, conține o scurtă descriere a situației monahismului după legea secularizării, monahismul fiind lăsat „pur și simplu vraiște” (p. 44). Autorul face din nou o paralelă între situația Franței și a României prin asemănarea Concordatului din 1801 cu reglementarea funcționării într-un mod asemănător a Bisericii

Ortodoxe din Regatul României prin Legea organică din 1872 și prin Regulamentul pentru disciplina monahală, care universaliza principiile monahismului cenobitic de natură paisiană în toate mănăstirile. Astfel, concluzia capitolului este că, deși situația monahismului - și a Bisericii Ortodoxe în general - la finele secolului XIX nu era una ideală, au existat și unele elemente pozitive, precum încercarea dezvoltării atelierelor meșteșugărești ale mănăstirilor.

În al patrulea capitol - *Misionarism, filantropie și activitate cărturărească. Direcții de dezvoltare a monahismului românesc la începutul secolului XX* - autorul continuă comparația României cu spațiul francez, de data aceasta în sfera monahismului în sine. Capitolul acoperă de asemenea perioada Marelui Război (1914-1918), care a schimbat percepția guvernului asupra monahismului prin sprijinul medical și logistic oferit de mănăstiri, și stabilizarea regulilor de funcționare ale Bisericii Ortodoxe prin Constituția din 1923 și prin adoptarea unei legi pe această temă în 1925, autorul examinând articolele referitoare la monahism din cadrul respectivei legi. Pe lângă acestea, sunt descrise eforturile câtorva personalități ecleziastice ale perioadei, de pildă traducerea *Filocaliei* de către Dumitru Stăniloae cu ajutorul monahului Arsenie Boca, aceștia reînviind, după spusele autorului, dimensiunea mistică isihastă a monahismului. În linii mari, capitolul se axează pe transformarea monahismului în „coloana vertebrală a Bisericii” (p. 86), ajungând la o perioadă de apogeu, și se termină cu o descriere a declinului cauzat de regimul antonescian care a căutat controlarea vieții religioase prin subordonarea Bisericii.

Capitolul cinci, intitulat *Monahismul românesc sub zodia comunistă. Dimensiuni ale secularizării și sentimentului anti-monahal*, descrie statutul Bisericii și al monahismului în perioada primilor ani ai regimului comunist, când dispăre conceptul Bisericii de stat și sunt create bazele monahismului românesc prin adoptarea unui regulament monahal de către Sfântul Sinod în 1950 care reorganizează monahismul după modelul cenobitic caracterizat prin ideile Sfântului Paisie Velicovschi și ale Sfântului Vasile cel Mare. Primul subcapitol acoperă *Reorganizarea bazei economice a mănăstirilor*, sau, cu alte cuvinte, o naționalizare a multor imobile ce țineau de Biserică și interzicerea exploatarea pământului de către aceasta prin mai multe decrete. Al doilea subcapitol, *Educația monahilor*, analizează reglementările din perioada regimului comunist al anilor cincizeci referitoare la învățământul monahilor în teologie și deprinderea meseriilor pentru munca în ateliere, crescând totodată numărul de monahi cu studii superioare. Ultimul subcapitol - *Viața duhovnicească în mănăstiri* - este referitor la articolele regulamentului monahal ce prevăd latura spirituală a monahismului, ceea ce regulamentul numește „Ispitirea canonică” (p. 144), și oferă exemplul obștii „Sfântul Teodor Studitul” de la Mănăstirea Slatina care avea rolul de model al modului de viață prescris de regulamentul monahal.

Autorul formulează titlul capitolului șase sub forma unei întrebări: *Cum s-a ajuns la Decretul 410?* Pentru a răspunde la această întrebare, George Enache descrie concepțiile profund diferite asupra vieții cenobitice pe care statul comunist și Biserica le aveau, acestea neputând fi reconciliate: pentru statul comunist viața de obște reprezenta doar un

mijloc de controlare și supraveghere a monahilor, pe când în viziunea Bisericii este o viață înrădăcinată în tradiție și comunitate, sau, în cuvintele autorului, „un echilibru între isihie, liturghie, cărturărie, filantropie” (p. 155). Autorul trasează astfel degradarea treptată dar sigură a relațiilor dintre cele două instituții, sporită de influența campaniei ateiste din Uniunea Sovietică, care au dus la înlăturarea așa numitei „armate negre” de monahi prin adoptarea Decretului 410 în anul 1959, care a dus la părăsirea vieții monahale a peste 1400 de călugări.

Ultimul capitol al lucrării, *Direcții de evoluție a monahismului românesc după 1964*, redă transformarea mănăstirilor din lăcașuri spirituale în destinații turistice în contextul dorinței guvernului ceaușist de a stabili relații economic-politice cu Vestul, mănăstirile devenind astfel o „carte de vizită” (p. 187). Drept urmare, mulți colaboratori ai Patriarhului Justinian sunt eliberați din închisori, iar în anii următori aceștia își reiau eforturile de promovare a monahismului isihast.

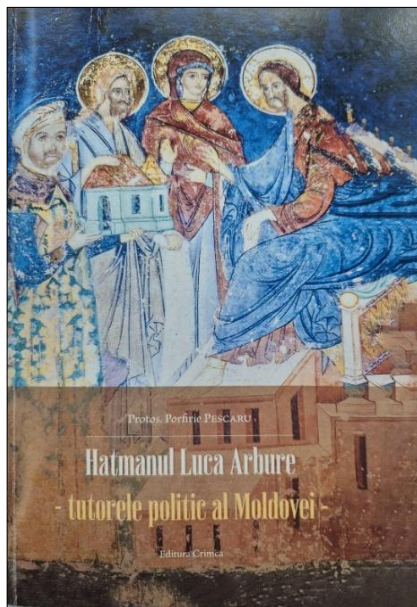
În concluziile pe care le trage autorul, cincisprezece la număr, este descris parcursul monahismului începând cu secolul XIX de la trecerea organizării mănăstirilor după modelul rusesc la cel francez prin reformele lui Al. I. Cuza, și până la minimalizarea monahismului în ultimii ani ai regimului comunist. Prin urmare, lucrarea lui George Enache constituie un studiu atât accesibil cât și amănunțit al monahismului secolelor XIX-XX și al reformelor prin care acesta trece, iar pentru săvârșirea acestei viziuni de ansamblu autorul se folosește de o vastă bibliografie care include surse primare istoriografice, arhive și memorii pe lângă lucrări generale sau de specialitate.

Robert-Ciprian SÂNTĂMĂRIAN²

² Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, CLUJ-NAPOCA.

Protos. Porfirie Pescaru, *Hatmanul Luca Arbure – tutorele politic al Moldovei*, Suceava, Editura Crimca, 2024, 186 p.

Având binecuvântarea Înaltpreasfințitului părinte Calinic, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, la editura *Crimca* a fost publicată recent (2024) lucrarea „*Hatmanul Luca Arbure - tutorele politic al Moldovei*”, un valoros rezultat al efortului documentar și literar depus de autorul cărții, Protosinghelul Porfirie Pescaru, starețul mănăstirii Arbore. Înclinăm a înscrie acest volum în seria lucrărilor care dețin nu doar o valoare documentară ci și una spirituală, prin prisma personajului analizat, care se caracteriza prin diplomatie, înțelepciune, loialitate și spirit de sacrificiu pentru țară. Calitățile acestea, alături de multe altele, sunt evidențiate și în *Cuvânt-înainte*, de către prof. univ. dr. Ștefan Purici (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava), care încearcă să convingă pe cititori să se avânte în *descoperirea unui personaj care a crezut în destinul neamului românesc mai mult decât în propria-i persoană*.

Lucrarea este structurată în 3 capitole, cu subcapitolele aferente, încadrate *Introducere* și *Post-scriptum*, ultima compoziție reprezentând un fragment din *Predica la slujba a 500 de ani de la moartea lui Luca Arbure*, rostită la Biserica Sfântului Ioan Botezătorul a mănăstirii Arbore (23 aprilie, 2024), de către protos. Porfirie Pescaru.

În prima parte a *Introducerii*, intitulată *Două povești, o singură istorie*, autorul surprinde problematica ctitoririi unei biserici, *mai ales una din piatră*, în contextul *lumii medievale creștin ortodoxă*, subliniind nu atât dificultățile, cât valoarea spirituală și socială a unui asemenea act. Un aspect de importanță majoră îl reprezintă analiza documentată a autorului privind dreptul de ctitorie, drept care, în Moldova secolelor XV-XVI, *aparținea exclusiv domnului*. Boierul Luca Arbore a obținut această cinste nu o dată, ci de două ori, prima fiind din partea lui Ștefan cel Mare, datorită *fidelității și meritelor sale*, iar a doua oară, din partea lui Bogdan al III-lea. În continuare, lucrarea prezintă aspecte interesante privind atât contextul construirii bisericii de pe moșia Solcii, cu hramul Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, cât și aspecte privind arhitectura și pisania acesteia.

Deloc întâmplător, autorul menționează elementele arhitectonice asemănătoare între biserica ridicată de Luca Arbore la Solca, și cea construită, la un an distanță, de către domnul Ștefan cel Mare, la Reusenii, cu același hram, sugerând *discret o imagine complexă a apropierii familiale, spirituale și sufletești* dintre acest boier și domnul Moldovei, invitând

în mod indirect și pe cititori să își formeze opinii cu privire la cea mai evidentă asemănare a celor două biserici: lipsa turlelor.

A doua parte a *Introducerii*, cu titlul *Biserica lui Luca și Arborele Sucevei*, debutează cu o succintă prezentare a participării lui Luca Arbore la administrarea Moldovei, sub sceptrul domnului Ștefan cel Mare, ulterior fiului și nepotului acestuia. Autorul oferă de asemenea, un portret moral și spiritual al boierului Luca, conturat în urma provocărilor, intrigilor și a deciziilor sale în contextele politice și istorice ale vremii, subliniind meritul acestuia de a rămâne un loial *om al Măriei Sale* iar biserica de a o fi lăsat *moștenire peste veacuri, pentru toate generațiile ce vor fi urmat*.

Introducerea se încheie cu date privitoare la truda Înaltpreasfințitului Calinic, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, *de a redeschide mănăstirile supuse uitării după anii 1786-1800*, printre care și mănăstirea Arbore, dar și cu o mărturisire a autorului privitoare la *subiectivitatea acestuia asupra rezultatelor cercetărilor istorici, specialiștilor în arte plastice, în arhitectură și renovare*.

În capitolul I, „*Neamul Mușatinilor și Bizanțul după Bizanț*”, se analizează din perspectiva limbajului istoriografic, conceptul de *bizantin*, acest lucru fiind necesar pentru a *înțelege lumea medievală ortodoxă dar și raporturile dintre statele medievale românești și Imperiul Roman de Răsărit*. Autorul se concentrează mai ales în jurul numelui acestui imperiu. Având ca surse de referință studiile cercetătorilor străini Jonathan Harris și Keith Hitchins, autorul subliniază faptul că termenul *bizantin* marchează *o distanțare și nu o apropiere, față de identitatea istorică – atât a locuitorilor imperiului, cât și a moștenitorilor civilizației sale* și sugerând astfel folosirea noțiunilor: *roman, creștin și ortodox*, acestea stând și la baza profilului al lui Luca Arbore.

În subcapitolul 2, intitulat „*Aparență culturală a Arborei: Bizanțul după Bizanț*”, se continuă cu expunerea, pe baza lucrării lui Nicolae Iorga, a argumentelor privind continuitatea modelului civilizației bizantine prin *mentalitatea religioasă și socială, comportamentul politic, regulile de viață și prin conținutul ortodox dat moralității și virtuții*, mai cu seamă în contextul în care domnii români se consider a fi *moștenitori legitimi ai împăraților din Bizanț*.

În subcapitolul 3, autorul abordează *omul bizantin* considerat *fundamental pios*, folosind ca surse principale studiul lui Steven Runciman „*The Last Byzantine Renaissance*” (1970) și lucrarea lui Guglielmo Cavallo „*Omul bizantin*”, tradusă de I. Mircea (2000). Concluzia analizării conceptelor de *bizantin, Bizanț după Bizanț, Renaștere bizantină*, la care a ajuns Protos. Porfirie Pescaru este că trebuie să îi privim atât pe Ștefan cel Mare, cât și pe Luca Arbore ca *moștenitori și continuatori al spiritului bizantin*.

Ultimul subcapitol, „*Moștenirea lăsată de Ștefan cel Mare și Luca Arbore*”, relevă credința de neclintit și gândirea dogmatică a domnului și simțul critic al lui Luca Arbore, care, în urma misiunilor diplomatice, s-a familiarizat îndeajuns cu cultura *catolică, gotică, renașcentistă, dar și cu cea ortodoxă rusă*, încât a reușit să dobândească *o înțelepciune și un rafinament al gândirii* care l-au îndrumat în tot ceea ce a implicat și construirea bisericii

sale. Autorul folosește lucrarea „Princeps omni laude maior” (Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, 2005) preluând întâmplarea semnificativă din 1462, pentru a sublinia credința fermă a lui Ștefan cel Mare în ortodoxie și decizia neșovăitoare a acestuia de a *preveni orice influență catolică în țara sa*. De asemenea, sunt evidențiate calitățile politice ale domnului, pe care Luca Arbore nu doar le-a observat de-a lungul timpului, dar le-a și asimilat ca și *continuator al politicii ștefaniene*.

Capitolul II, *Viața lui Luca Arbure*, poate fi considerată cea mai consistentă parte a lucrării, fiind structurat în 12 subcapitole, debutând cu un *Portret* al acestui *cavaler înăscut și politician înțelept, diplomat, comandant de oști cu mare viziune și nu în ultimul rând, ctitor de biserici*. Autorul ne invită la descoperirea în detalii a celui mai de seamă *boier moldovean din Sfatul domnesc*, atât prin intermediul exemplelor din experiența administrativă și politică a acestuia, multe consemnate deja de cercetătorii istorici care s-au preocupat și de biografia marelui boier.

Originea lui Luca Arbure. Ascendența, subcapitolul 3, lămurește, prin intermediul unei scurte și succinte incursiuni în istoria familiei lui Ștefan cel Mare, apartenența lui Luca la familia directă a domnitorului, pentru a pune mai bine în evidență, *într-o lumină semnificativă, cauzele evoluției sociale și politice*, dar și raționamentul care a stat în spatele asumării responsabilităților care i-au fost încredințate de către Domnie de-a lungul timpului.

Apartenența la dinastia Mușatinilor, este pe larg expusă în subcapitolul 5, prin prisma *autoprezentării identitare de tip voievodal*, în cele două tablouri (unul votiv și celălalt, funerar) din biserica sa, de pe valea Solcii. Autorul atrage atenția asupra unui detaliu peste care nu se poate trece cu vederea, și anume faptul că, în ambele tablouri, Luca Arbore este înfățișat *în picioare*, această reprezentare fiind destinată numai domnitorilor. Decizia unei astfel de afirmări ar putea fi considerată *una firească pentru un membru al familiei Mușatinilor*, dar în urma unei încuviințări venită din partea domnului Bogdan al III-lea, fiul și urmașul lui Ștefan cel Mare, acesta fiind, cel mai probabil, încă trăitor la etapa pictării bisericii. Spre finalul subcapitolului, autorul prezintă ipotezele și argumentele unor istorici actuali preocupați de apartenența lui Luca Arbore la neamul Mușatinilor.

Subcapitolul 6, *Luca Arbore – diplomat în serviciul lui Ștefan cel Mare*, oferă cititorilor o prezentare cuprinzătoare a vieții însemnatului personaj, analizată atât din punct de vedere al responsabilităților misionare, cât și a calităților diplomatice a celui care a fost și hatmanului Sucevei. Se pune aici în lumină, alături de latura politică a acestuia, și statutul social care, la Luca Arbore, a fost cu siguranță, unul bine dezvoltat. Autorul redă pentru început, contextul istoric în care a dobândit cele 2 funcții majore deținute de acesta: cea de comandant militar (în timpul asediului Sucevei din 1497), și cea de diplomat, subliniind faptul că, din păcate, în viziunea sa, cea din urmă este *foarte puțin cunoscută și cercetată*, misiunile sale diplomatice nefiind menționate în documentele moldovenești cunoscute până în prezent. Totuși, lucrarea menționează, sprijinându-se pe o documentare cât s-a putut de riguroasă, despre un anume *Luca voloșanin și Luca walachus*,

aflat de mai multe ori la Moscova ori în Polonia, ca sol al lui Ștefan cel Mare, prezența sa în locurile menționate având scopul de a dirija negocierii de importanță majoră.

Lucrarea continuă cu subcapitolul 7, intitulat *Asediul și apărarea Sucevei: august 1497. Codrii Cosminului*, cu redarea unor evenimente istorice semnificative pentru legitimarea clară a mării voințe morale și a firii jertfitoare a lui Luca Arbore, în contextul luptei de apărare împotriva armatei invadatoare polone. Autorul reușește să illustreze în acest subcapitol totalitatea calităților de ordin militar, moral, dar și religios ale *acestui tutore politic al Moldovei*, îndeosebi prin relatarea și analiza istorică privind asediul Sucevei, moment de răscruce pentru istoria Moldovei. Pe parcursul lecturii acestei părți din lucrare, se poate observa cu ușurință efortul subtil al autorului spre a lămuri polemica unei posibile pretenții din partea lui Luca Arbore la scaunul Moldovei, aducând argumente logice și documentare, contra unei astfel de ipoteze.

Problematica, încă de actualitate, a „pretendenței” la tron a marelui boier, nu doar în timpul lui Ștefan cel Mare, dar și a lui Bogdan al III-lea, este supusă discuțiilor și în subcapitolul 9, autorul semnând interpretarea istoricului P.P. Panaitescu (în 1934) cu privire la dorința lui Luca de a ocupa scaunul Moldovei, ca fiind una *neatentă, lipsită de obiectivitate și speculativă*, limitată doar la contextul decapitării acestuia de către Ștefan cel Tânăr, în 1523. Subcapitolele 10 și 11 ale capitolului II, relatează iarăși despre perioada domniei lui Bogdan al III-lea și a buneii colaborări dintre acesta și sfetnicul Luca Arbore, dar și cu restul boierimii, relație care a menținut cu o Moldovă stabilă și echilibrată din punct de vedere politic și militar. Subcapitolul 11, se axează pe perioada imediat următoare a morții premature a lui Bogdan al III-lea, autorul evidențiind poziția de conducător „din umbră” a lui Luca Arbore, de data aceasta devenită *evidentă, vizibilă și efectivă*, dar justificată și necesară, în contextul *instalării ca domn al minorului Ștefăniță Vodă*.

Finalul capitolului II surprinde dezechilibrarea bruscă a Moldovei, generată de circumstanțele desfășurării conflictului ireversibil dintre Ștefăniță Vodă și mării boieri, în special, cu Luca Arbore. Conducător de impulsivitate și teama născută din ideea că acesta ar dori să îi ia locul la domnie, fiind astfel definit drept trădător, domnitorul sfârșește viața hatmanului și a doi dintre fiii săi, prin decapitare, fără judecată.

Capitolul III, intitulat *Biserica „Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul”*, este o descriere, cu inserții analitice, a originalității arhitecturii și picturii murale a bisericii de la Arbore. Autorul creionează pentru cititori imaginea frescelor care exprimă *o sinteză a întâlnirii dintre iconografia bizantină și moștenirea romantică, realismul de tip renascentist și cel gotic*. De asemenea, sunt trecute în revistă *încercările tulburătoare* ale lăcașului sfânt, în urma actelor de prădare și abandonului la care a fost supusă de-a lungul celor 552 de ani de la construire. Subcapitolul 2 reiterează, pe baza surselor documentare, modul de ridicare a bisericilor din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și detaliază trăsăturile inedite ale *artei ștefaniene*. Finalul capitolului III, oferă câteva opinii privitoare la *datarea picturii*

și a continuității bisericii, în contextul formulării mai multor ipoteze de către specialiștii în arte plastice referitoare la această problematică.

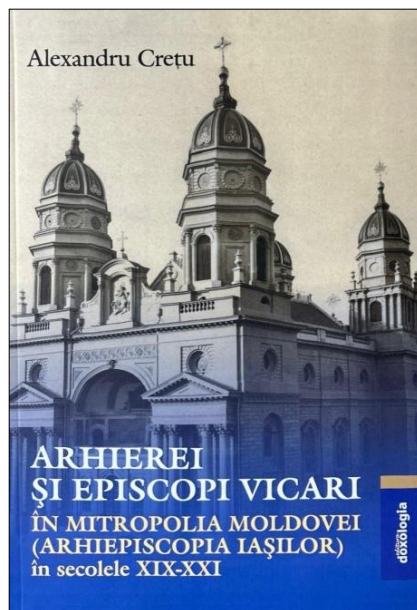
Lucrarea Protosinghelului Porfirie Pescaru, *Hatmanul Luca Arbure – tutorele politic al Moldovei*, reprezintă o inițiativă valoroasă de realizare a unei lucrări sistematice privitoare atât la personalitatea puternică a celui mai de seamă boier al Moldovei, cât și la contribuția diplomatică, militară și religioasă a acestuia la menținerea echilibrului politic intern și extern al țării.

Alexandra NIȚĂ-VUZA¹

Alexandru Crețu, *Arhieri și episcopi vicari în Mitropolia Moldovei (Arhiepiscopia Iașilor) în secolele XIX-XXI*, Iași, Editura Doxologia, 2023, 226 p.

Dinamica teologiei românești în regiunea Moldovei este caracterizată de un proces fluid și eterogen cauzat de metamorfozări istorice (culturale și politice) care au contribuit deopotrivă la fasonarea unui canevas religios distinctiv, în simetrie cu specificitatea națională și spirituală a spațiului. Această lucrare se poate aborda din perspective multilaterale, iar textul acesteia explorează datele istorice în interpretările aduse de autor, ca și elementele ce conduc spre înțelegerea rolului Bisericii Ortodoxe Române în evoluția socială și politică a regiunii Moldova și, *in extenso*, asupra teoriei și practicii autorității religioase în spațiul ortodox.

Volumul este divizat în două mari capitole ce sunt structurate în subcapitole, respectiv subsubcapitolele explicatoare de abordări încropite de inedit, relevând o cronologie a arhieriei și a episcopilor vicari, brodată în contextele politice și religioase, având drept ideal să creioneze o perspectivă cuprinzătoare asupra evoluției ierarhiei ecleziastice din cadrul Arhiepiscopiei Iașilor. Notele introductive semnaleză inserarea structurii bisericești și a raporturilor de autoritate din cadrul Mitropoliei Moldovei, acesta consultând arhive bisericești, documente oficiale și o varietate de lucrări secundare ce abundă în teme legate de evoluția Bisericii Ortodoxe Române. Prin intermediul unei

¹ Cercetător independent.

cercetări circumstanțiale a funcțiilor arhierilor și episcopilor vicari, autorul reliefează structurile de putere din interiorul Bisericii și interacțiunile acestora cu puterea politică seculară. Astfel, subliniază faptul că Biserica Ortodoxă a fost, adesea, un actor fundamental în progresul și consolidarea autorității politice din Moldova, având pe lângă misiunea religioasă și pe cele sociale sau culturale. De asemenea, Alexandru Crețu explorează și autoritatea ecleziastică ce se reflectă în evoluția arhierilor și episcopilor vicari, aceasta fiind observată ca fenomen bilateral, astfel având dublă legitimitate, divină și socială. În decursul timpului, autoritatea religioasă s-a transformat în tandem cu contextele istorice, manifestându-se astfel cu precădere în perioada în care statul român era încă în creuzetul conturării sale ca entitate națională, prelungindu-se astfel până în perioada contemporană, marcată fiind de regimul de sorginte comunistă, dar și după acesta, după 1989.

Primul capitol, *Arhierii titulari români ai Mitropoliei Moldovei din secolul al XIX-lea* explorează perioada de la începutul secolului amintit, aceasta fiind marcată de transformările prin care trece Mitropolia Moldovei, inclusiv în contextul politicii externe și interne a Principatelor. Astfel, se expune contextul genezei „arhierilor titulari” denumiți și „arhierii călători”, aceștia având inițial sorginte grecească, mai apoi fiind români, continuându-se cu ilustrarea expansiunii activităților întreprinse de Biserică în Moldova, exemplificate prin înființarea Seminarului de la Socola, de lângă Iași în anul 1803, a Academiei Mihăilene în anul 1834 sau prin construirea Catedralei mitropolitane finalizate în anul 1887. Expunerea cronologică privește și impunerea Regulamentelor Organice, ce au creionat schimbări și în funcționalitatea bisericească, iar Unirea Principatelor Române din anul 1859, „a deschis calea unor prefaceri profunde în viața politică, socială, economică și culturală”, prin intermediul Reformelor bisericești. În continuare, se enumără arhierii titulari români din perioada 1819-1879, alături de biografiile și de faptele lor, de provocările pe care le-au resimțit.

Al doilea capitol, *Arhierii și episcopii vicari ai Mitropoliei Moldovei (Arhiepiscopia Iașilor) din secolele XIX-XXI*, debutează prin explicarea conceptului de arhieru vicar (sinonim cu episcop vicar), personaj bisericesc ce avea rolul de a ajuta episcopul eparhial în realizarea atribuțiilor chiriarhale, această metodă prin care un episcop mai tânăr îl slujește pe cel bătrân, fiindu-i deci subordonat, este frecventă în Apusul și Răsăritul creștin. În anii de după 1875 instituția arhierilor vicari a fost primejduită de desființare, aceasta nefiind totuși înfăptuită. Problematika arherilor vicari care nu locuiau la reședința eparhiilor unde au fost numiți, ci la București, unde îndeplineau și diverse alte funcții, (de pildă, erau profesori sau directori de tipografie) a fost soluționată abia de Miron Cristea. Câștigarea Războiului de Independență în anul 1877 a demarat în istoria României un proces vast de modernizare, iar perioada 1878-1914 a reprezentat o filă de istorie caracterizată prin stabilitate și schimbări deopotrivă. Unirea provinciilor românești în 1918 a generat în 1925, ridicarea Bisericii Ortodoxe din România la rang de Patriarhie, cu cinci mitropolii. Ulterior, în 1923, a fost inițiată tranziția de la calendarul gregorian la cel

iulian. În perioada 1900-1944 biserica a avut raporturi benefice cu viața politică, acestea degradându-se începând cu instaurarea regimului comunist. Biserica a fost vizibil marginalizată, iar viața religioasă a fost blamată până după 1989. Mai mult decât atât, doctrinele ateiste au caracterizat perioada conducerii socialiste, iar Biserica, în mod inerent, a avut de suferit din cauza acestui fapt, cu toate că entitățile teologice au conservat tezele și principiile ortodoxiei românești. Ultimile pagini enumeră arhiererii vicari ai Mitropoliei Moldovei și Sucevei (Arhiepiscopia Iașilor) din 1862/1873 până în prezent.

Lucrarea *Arhierei și episcopi vicari în Mitropolia Moldovei (Arhiepiscopia Iașilor) în secolele XIX-XXI* reprezintă un aport substanțial la studiile de istorie religioasă și teologie ortodoxă, fiind totodată o analiză oarecum exhaustivă dar profundă a evoluției structurii ierarhice din Arhiepiscopia Iașilor și o reflecție asupra dinamicii autorității religioase în contextul unui stat modern aflat sub influența mai multor regimuri politice succesive. Volumul pare a pretinde să fie începutul unor direcții proaspete de cercetare privind interacțiunea atât dintre Biserică și Stat, cât și între autoritatea religioasă și viața socială, însumând un prototip de studiu pluridisciplinar.

Marcela IFRIM¹

¹ Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza”, IAȘI.